

*Тищенко О. В.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності**Кушнір В. В.,**студентка освітнього рівня «Магістр» спеціальності «Прикладна лінгвістика»
Національного університету «Львівська Політехніка»*

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ТА ДИНАМІКА РЕМІСНИЧОЇ ЛЕКСИКИ: КВАНТИТАТИВНИЙ І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ КОРПУСІВ GRAK І СОСА)

Анотація. У статті зосереджена увага на особливостях словникового запасу ремесел в Україні. Дослідження сприяє лексикографічному опису цього семантичного класу слів. Вивчення у текстах мовного матеріалу про декоративно-прикладне мистецтво і традиції у народному мистецтві впливає на розвиток лексичної системи української мови, проте вдосконалення сучасних характерних лексико-семантичних параметрів вимагає подальшого вивчення семантичних і стилістичних особливостей ремісничої лексики. Поняття проходять процес переосмислення, включаючись у систему ділової термінології, змінюють стилістичні властивості, набувають семантичні особливості під час використання у народній творчості для професійної комунікації. Метою є класифікація трьох тематичних груп ремісничої лексики за їх функціональними особливостями в українських діалектах і мові. Було використано низку методів, включаючи методи опитування та кількісної оцінки на основі розрахунків, а також ареальні, розподільні та порівняльні методи. Результати показують, що ремісничий словник досліджуваної території неоднорідний за своїм складом і може бути класифікований за двома параметрами: місцезнаходженням (включає загальнонародні та діалектні одиниці) та сферою вживання (слова можуть бути відомі всім носіям мови або лише майстрам, тобто є або загальноновживаними, або термінологічними). Дослідження послідовно розкриває характер кожної тематичної підгрупи: ім'я майстра, загальну назву діяльності, конкретні дії, вжиті для створення виробу, назву виробу, частини виробу, матеріал, із якого виготовлено виріб та інструменти, необхідні для створення виробу. На основі виконаного дослідження можна зробити висновок про те, що загалом співвідношення загальнонародних і діалектних лексичних одиниць становило 60% до 40%, термінологічна лексика значно переважала загальноновживану. У кожній із трьох аналізованих тематичних груп співвідношення було різним через особливості й історію кожного ремесла. Валяльне ремесло історично є найбільш вузькоспеціальним ремеслом із розглянутих: ним завжди займалися (і займається зараз) обмежене число людей, на відміну від прядіння та ткацтва, які до першої третини ХХ ст. були обов'язковим умінням будь-якої сільської жінки. Теслярські та столярні роботи і відповідна лексика поширені й нині, як це було й у минулому.

Ключові слова: діалектологія, лексикологія, спеціальна лексика, термінологія, класифікація.

Постановка проблеми. Реміснича лексика українських говірок становить багатий, але недостатньо добре досліджений із різних поглядів матеріал. Багато дослідників зверталися до вивчення ремісничої лексики. Серед них Р.І. Аванесов, Б.Л. Богородський, Б.Л. Бойко, О.В. Борхвальдт, А.В. Громов, Ф.П. Іванова та Л.Ф. Путятіна, В.В. Калугін, О.Д. Кузнецова, М.І. Мельниченко, Л.П. Михайлова, А.І. Соколова, О.Н. Трубачев, Ф.П. Філін, Ю.П. Чумакова, Д.Н. Шмелев і багато інших. Багато хто з перерахованих вчених звертали увагу на перехідний статус цієї лексичної групи у системі мови. Особливо реміснича лексика становить інтерес як сфера зіткнення діалектної та професійної лексики, оскільки однозначно віднести весь досліджуваний матеріал до одного із цих типів неможливо. Ця особливість зумовлює своєрідність ремісничої лексики та необхідність вивчення її семантики і лінгвокультури.

Метою статті є аналіз ремісничої лексики, виявлення ареалів її поширення у межах території України, а також визначення її місця у лексичній системі українських говірок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із робіт необхідно виділити «Досвід термінологічного словника сільського господарства, фабричності, промислів та побуту народного», виданий В.П. Бурнашевим у 1843–1844 рр. У словнику зафіксовано безліч лексичних одиниць зі спеціальним значенням [1, с. 144–157]. Словник С.В. Піскунова та Т.В. Махрачевої описує лексику матеріальної та духовної культури не тільки у традиційному аспекті діалектної лексикології та лексикографії, але і в аспекті її культурних функцій: як термінів, що позначають ключові елементи традиційного народного (селянського) побуту, обрядів, вірувань, релігійних уявлень [2, с. 156–157]. Одним із найбільш близьких до нашої тематики та матеріалу серед робіт про ремісничу лексику є дисертаційне дослідження А.В. Маринина, присвячене лексиці промисел і ремесел. У його праці розглядаються окремо ремесла та промисли, зокрема, А.В. Маринин зазначає, що терміни «промисел» і «ремесло» часто використовуються, не розрізняючись, але вони мають хоч і близькі, але не тотожні значення, і значення слова «ремесло» входить у смислову структуру слова «промисел», семантика якого ширша [3, с. 84]. До лексики промислів включені риболовецька лексика, мисливська лексика і лексика бджільництва, а з ремісничих розглянуті такі групи лексики, як ковальська, валяльних справ і лексика лозопле-

тіння. Класифікація Ю.П. Чумакової, використана нею в роботі «Лексика традиційного ткацтва», охоплює лексику ремесла, залишаючи можливість для семантичної характеристики, проведення синонімічних паралелей і розкриття своєрідності лексики говірки. Ю.П. Чумакова розглядає текстильну лексику, підрозділяючи її на назви сировини та матеріалів обробки, назви осіб за працею (діячів), назви знарядь праці та їхніх складових частин (інструментів і підручних матеріалів), назви результатів виробничих процесів і продуктів обробки (виробів), назви одиниць виміру, назви браку, допущеного у виробничому процесі, та назви деяких властивостей виробленої продукції (характеристики) [4, с. 69–70].

Виклад основного матеріалу. Із 366 найменувань дій, наявних у трьох ремеслах, 255 найменувань є загальнонародними, із них 151 має термінологічне значення (наприклад, у валяльній справі: *щипати* – процес первинного очищення вовни, *чесати*, *бити* – процес чесання вовни, *катати* – процес початкового закріплення вовни; у теслярській і столярній справі: *рубати*, *врубати* – процес рубки, *класти* – процес кріплення деталей, *пазувати* – процес створення паза, чверті; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *молотити* – процес молочення, *сукати* – процес скручування двох ниток), а 104 – загальнопоширені (у валяльній справі: *розбирати* – процес первинного очищення вовни, *настилати*, *закладати* – процес настилання вовни, *завивати* – процес надягання заготовки валянка на колодку; у теслярській і столярній справі: *кріпити* – процес кріплення деталей, *збирати* – процес складання та кріплення деталей; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *брати* – процес збору конопель, *замочувати* – процес відбілювання матеріалу зелення, *вигорати* – процес відбілювання матеріалу на сонці). До діалектних належать 111 найменувань, із яких до загальноновживаних – тільки 8 (у валяльній справі: *ширкати* – процес власне валяння валянка з водою; у теслярській і столярній справі: *грати*, *гуляти* – процес усадки зрубу; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *пхати* – процес роботи з човником), інші – до термінологічних (у валяльній справі: *купоросити* – процес замочування заготовки валянка, *прати* – процес власне валяння валянка з водою, *грукати* – процес биття валянка у процесі валяння; у теслярській і столярній справі: *шліфувати* – процес очищення колоди від кори, *креслити* – процес поздовжнього розмічання колоди, *різати* – процес пиляння; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *ламати* – процес обминування, *микати* – процес формування куделі та надягання її на гребінь прядки).

Слів і словосполучень, що служать для найменування виробів, які створюються ремісниками, зафіксовано 36. Із них до загальнонародних, котрі мають загальнопоширене значення, належать 15 (наприклад, валянки, валянки-напівчоботи, зруб, сарай, тканина, матерія, полотно), до діалектних, які мають загальнопоширене значення, – 17 (у валяльній справі: *напіввалянки* та *напівчесанки* – валяне взуття нижче коліна – від щиколотки до середини гомілки, *катанки*, *капці* та *ступні* – домашнє валяне взуття висотою до щиколотки; у теслярській і столярній справі: *заборник*, *заборка* і *заметник* – господарська будівля, сарай особливої збірки «у стовпи», *калда* – господарська будівля, сарай без даху; в лексичі обробки волокна: *конопель*, *коноплі* – господарська рослина коноплі), і до діалектних, що мають термінологічне значення – 4 найменування, які належать до лексики теслярської та столярної справи (*переруб* – стіна, перегородка у хаті, *чотиристинка* – зруб без стіни, перегородки

всередині, *підрубанок* і *підрубанковий зруб* – зруб, зроблений із додатково оброблених рубанком колод, часто виготовляється саме на замовлення).

Із 76 найменувань матеріалу, з якого виготовляється виріб, до загальнонародних належать 35, із них мають загальнопоширений характер 13 (у валяльній справі: *шерсть* – волосяний покрив тварин, що використовується як основний матеріал для валяння, *рулон* – згорнута чесана вовна; у теслярській і столярній справі: *колода* – стовбур дерева без коріння і гілок, *чурка* – обрубок колоди; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *пух* – дрібні, пухнасті пір'я у птахів, *конопля*, *льон* – рослинна текстильна культура, *клубок* – пряжа, змотана в кулю), а термінологічний – 22 (у валяльній справі: *весняна шерсть* – шерсть весняної стрижки, *настіл*, *полотно* – вовна для валяння, у теслярській і столярній справі: *комель* – нижня частина колоди, *стовбур* – одиниця рахунку колод, *дошка для підлоги* – товста дошка, що застосовується як матеріал для підлоги; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *кострига* – відходи від обробки волокна, *мотушка* – змотана пряжа), до діалектних належить 41 найменування, із них 4 мають загальнопоширене значення (у валяльній справі: *рулет* – згорнута чесана вовна; у теслярській і столярній справі: *шкура* – верхній покрив дерев, кора; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *конопель*, *коноплі* – конопля), а 38 – термінологічне (у валяльній справі: *веснянка* – шерсть весняної стрижки, *осінка* – шерсть осінньої стрижки, *полярк* – шерсть із молоді вівці, *мертвяк* – шерсть із мертвої вівці, *ополки* – вовна для валяння; у теслярській і столярній справі: *вирубка* – обсяг зрубаного лісу, *корінь* – одиниця рахунку дерев, *коротун* – коротка колода, *горбиль* – нерівна дошка із поздовжніх обрізків колод; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *шолох* – відходи від обробки волокна, *мочка* – кужіль певної кількості та форми).

До найменувань частин виробів належать 119 лексичних одиниць, із них до діалектних – 55, а до загальнонародних – 64 одиниці. Із 36 лексичних одиниць, котрі мають загальнопоширене значення, до діалектних належать 9 найменувань (у валяльній справі: *лапа* – частина ноги або валянки від п'яти до носка, *панчіх* – верхня частина валянка, що охоплює гомілку, *зад* – задня нижня частина валянка; у теслярській і столярній справі: *полка* – виступ, який завершує стіну будівлі або йде над вікнами, дверима; у прядінні та ткацтві: *волосся* – підготовлене до прядіння волокно), а до загальнонародних – 37 (у валяльній справі: *халыва* – верхня частина валянка, що охоплює гомілку, *ніс* – передня частина валянка, *п'ята* – задня нижня частина валянка; у теслярській і столярній справі: *стеля* – нижня частина конструкції, що обгороджує, яка обмежує приміщення зверху, *карниз* – виступ у верхній частині будівлі, *решетник* і *решетування* – тонкі жердини або рейки, складені між собою, що підтримують дах решітки; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *пучок* – зв'язка рослин льону або конопель, за розміром приблизно рівна тому, скільки можна захопити в одну жменю, *клубок* – змотана у вигляді кулі пряжа). Всі частини валяного взуття мають загальнопоширене значення. Із загальнонародних слів і словосполучень термінологічне значення мають 37 одиниць (у теслярській і столярній справі: *вінець* – ряд колод у зрубі, *коробка* – частина зрубу, що складається із зібраних вінців, *перекрыття* – дошки, які служать основою для верхньої частини будівлі, *простінок* – стіна між вікнами або між вікном і дверима; у прядінні та ткацтві: *мотушка* – кількість ниток, укладені на мотушку-інструмент за один раз), а з діалектних – 46 одиниць (у теслярській і столярній

справі: *стона* – кілька вінців (рядів колод), притесаних один до одного, *матка* – несуча балка стелі, *поклажа* – вінець зі спеціально обраних міцних колод або брусів, які дозволить вирізати у ньому пази для фіксації опорних елементів даху, *вершняк* – верхня частина віконної або дверної коробки; у прядінні та ткацтві: *мочка* – кількість приготованого для прядіння льону або конопель, що надівається за один раз на гребінь прядки, *стопка* – кількість спряденої вовни, рівна кількості місяця на веретені).

Із 285 найменувань інструментів і пристосувань, що використовуються для створення виробів, 132 належать до загальнонародних, а 152 – до діалектних. Загальнопоширені значення мають 3 діалектні слова (тільки у валяльній справі: *рубель*, *вальок* і *валик* – інструмент для биття валянка у процесі його валяння) і 30 загальнонародних (у валяльній справі: *полотно* – тканина для настилання вовни, *лекало* – форма для валянка, *котел* – ємність для замочування заготовки валянка; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *стуга*, *товкач* – інструменти для молочення волокна, *сидіння* – нижня частина простої прядки). Більшість слів, що мають загальнопоширені значення, є або синонімами слів, які мають загальнопоширені значення, або найменуваннями пристосувань, використовуваних і в побуті, а не тільки у ремеслі. Термінологічне значення мають 251 слово і словосполучення, із них до діалектних належать 49 лексичних одиниць (у валяльній справі: *шерстобитка* – інструмент для чесання вовни, *повал* – тканина для настилання вовни, *прання* – стіл для валяння, *галун* – розчин для замочування валянка; у теслярській і столярній справі: *рубанка*, *шершебка* – інструменти для стругання, *дворучка*, *тила* – дворучний інструмент для пиляння, *підмостка* – тимчасове риштування для робіт на узвишші, *розшивка* – тимчасова підпора для нестійких деталей зрубу), а до загальнонародних – 102 одиниці (у валяльній справі: *цибулька* – інструмент і частина інструменту для чесання вовни, *колодка* – інструмент, на який надівається валянок, *голівка*, *носок* – передня частина колодки, *п'ята* – задня частина колодки; у теслярській і столярній справі: *сокира* – інструмент для рубки, *скобель* – інструмент для ошкурування; в обробці волокна, прядінні та ткацтві: *ток* – місце для молотьби, *м'яльниця* – інструмент для обминання, *веретено* – тонка паличка, на яку намотується пряжа під час прядіння, *прядка* – простий інструмент для прядіння у вигляді вертикальної дошки та сидіння, *зів* – проміжок між нитками основи для пропускання качка).

Висновки. З усіх трьох тематичних груп ремісничої лексики до загальнонародних належать 518 лексичних одиниць, до діалектних – 336. Кількість загальнонародних слів переважає у тематичних групах «Лексика теслярської та столярної справи» та «Лексика обробки волокна, прядіння та ткацтва». У тематичній групі «Лексика валяльної справи» кількість слів цієї та іншої категорії практично рівна. Специфіка зіставлення ремісничої лексики декількох тематичних груп зачіпає історію й особливості поширення самих ремесел, тобто те, наскільки загальнопоширеним або вузькоспеціальним ремеслом було, наскільки воно розвинене нині.

Слова з термінологічним значенням (606 одиниць) значно переважають над загальнопоширеними (129 одиниць), що продиктовано аналізованим матеріалом. Наявність слів, які мають загальнопоширені значення, говорить про взаємозв'язок ремісничої лексики з народною непрофесійною мовою. Крім того, «загальні» дієслова, тобто ті, які мають значення процесів і дій, що здійснюються не тільки в ремеслі, але і в побуті, становлять чималу частину загальнопоширених слів.

Представлена класифікація за характером функціонування – це спроба співвіднести діалектний і професійний лексичні пласти у зібраному матеріалі, продиктована невизначеністю статусу ремісничої лексики й утрудненням її опису й аналізу. Проведене дослідження дозволяє зробити головний висновок про те, що існує нагальна необхідність виділити самостійну сукупність ремісничої лексики. Ця сукупність включає у себе різнопланову лексику, яка входить до складу літературної мови, професійну термінологію, професійні жаргонізми, загальновідомі діалектні слова та власне діалектну професійну лексику. Крім того, серед слів, що входять до цієї сукупності, наявний значний пласт етнографічної лексики, що, безсумнівно, вимагає особливої уваги.

Література:

1. Гак В. К проблеме общих семантических законов. Москва : Гнозис, 1972. С. 144–157.
2. Уфимцева А. Семантика слова. Москва : Наука, 1980. 356 с.
3. Маринин А. Лексика промыслов и ремесел. Арзамас, 2011. 125 с.
4. Рондели Л. Народное декоративно-прикладное искусство. Москва : Просвещение, 1984. 144 с.

Tyshchenko O., Kushnir V. Semantic derivation and dynamics of craft vocabulary: quantitative and linguistic aspects (based on GRAK and COCA corpora)

Summary. This article focuses on the features of the vocabulary of crafts in Ukraine. The study contributes to the lexicographic description of this semantic class of words. The study of linguistic material in texts about decorative and applied art and traditions in folk art is being developed in the lexical system of the Ukrainian language. However, the improvement of modern characteristic lexical and semantic parameters requires further study of semantic and stylistic features of craft vocabulary. Concepts undergo a process of rethinking, joining the system of business terminology, change stylistic properties, acquire semantic features when used in folk art as a professional communication. The purpose is the classification of three thematic groups of craft vocabulary according to their functional features in Ukrainian dialects and language. A number of methods have been used, including calculation-based survey and quantification methods, as well as areal, distribution and comparative methods. The results show that the craft vocabulary of the study area is heterogeneous in its composition and can be classified according to two parameters: location (includes national and dialect units) and scope (words can be known to all native speakers or only masters, i.e. are either commonly used or terminological). The research consistently reveals the nature of each thematic subgroup: the name of the master, the general name of the activity, specific actions taken to create the product, the name of the product, parts of the product, the material from which the product is made and the tools needed to create the product. Based on the study, we can conclude that in general the ratio of common and dialectal lexical units was 60% to 40%, while the terminological vocabulary significantly outweighed the commonly used. In each of the three analyzed thematic groups, the ratio was different due to the features and history of each craft. Felting is historically the most highly specialized craft considered: it has always been (and is now) practiced by a limited number of people, in contrast to spinning and weaving, which until the first third of the twentieth century were a mandatory skill of any rural woman. Carpentry and joinery and related vocabulary are as widespread today as they were in the past.

Key words: dialectology, lexicology, special vocabulary, terminology, classification.